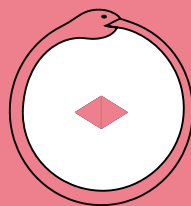

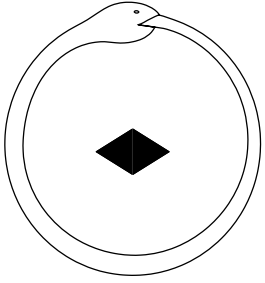
KA'A GUY REGUA EMBIAPÓ

KUAA VA'E KUERY

Cristine Takuá

kuatia
SELVAGEM

KA'AGUY REGUA KUERY EMBIAPÓ KUA VA'E KUERY Cristine Takuá

Ayvũ omonhendu va'e kue Tekomyá, Ka'aguy Regua nhembo'ea py,
Teatro Jardim Botânico do Rio de Janeiro py guare,
13 de Novembro de 2019 py. Camila Vaz ombopara ijavy pyre.

Amopyrũ aguã xeayvu rã ma, amoenondé ta mborái, mba'e ko aikuaa ramo ko nhemboaty mba'eapo porã gue'i rupi gua xembovy'a pa ha'e xepytyvõ ko xeã randu rupa re ou aguã mba'e mo.

(Canto Guarani)

Amonhendu xe pendeavy kuery pe, ko ymã rei ma ko xeã randu rupa re areko va'e, ha'e ko pendeavyuá aendu vy aendu ko pendeavyu mbaraete ko xepy'a re. Xee aikuaa ramo, ko Juruá Kuery nhembo'e rupi gua ma ojavy – he'i Ailton, “ko ava kue reko nhexa'ã” – ma ko okupé ombojere, onhomĩ mba, ha'e nomboetei ko mbyá kuery aranduá'i yvy rupá ha'e javi re ikuaai va'e kuery. Mbovy mba'e kuaa pa ka'a guy re ikuaai, ha'e naenõi reguai “ka'a guy regua arandu nhembo'e, mba'e ko ha'e va'e mba'e kuaa ma oaxa eravy ko Juruá nhembo'e gui, mba'e ko “nhembo'e, re ju oikuaa pota” eravyá va'e.

Ha'e va'e, ko ka'aguy re arandu ikuaai va'e kuery ma nhomboavyu ymã guive ko ka'aguy re ikuaai va'e kuery reve, ore kuery rami, ha'e kuery ikuaai ha'e opa mba'e oaxá okuapy ko yvy rupa re oguatá okuapy aguã.

Apoedu vy, mba'e kuaa pota rupi onhembo'e va'e kuery, pe poranduá, peikuaa potaá re mavu, aru ju xe'arandu rupa re ko mba'e kuaa mbogue pa regua(mbyá kuery), ha'e ko nhembo'eaty rupi nda'ipoiá re. Ha'e, 13 anos taky kue re ma anhembo'e filosofia ha'e aexa ramo jipoi nhemboavyu ko yvyrá kiery ha'e mymba'i kuery reve ko “nhembo'eaty” rupi – ha'e ko mbovy'i rupi rive ko yvy rupa jave regua re ramõ.

Anhembo'e jave ma, anhemondyá areko, mba'e ko ava kue rive merami py ko arandu rupa oiporu kuaa okuapyá oguereko. Xevy pe omombe'uá va'e kue ma ko filosofia he'i va'e ijypy raka'e Grécia, ava

kue ojapo aranduá, ko omboja'õ pa arandu rupa ha'e kuationa para re oaja pa, ha'e ojapo va'e kue kuery ma jepe ndoiporui. Aỹ reve ndoiporui.

Ha'e va'e xemondyi ha'e nhembo'eaty gui aẽ mavy, anhomboayvu tema aikovy aguã – anhomboayvu nhaã – ko ka'aguy regua embiapó kuaa va'e kuery reve. Ha'e xee aenõi ko "ka'aguy regua embiapó kuaa va'e kuery" ko kunhã va'e, mongueraá re oiko va'e, xepi'á kuery jaryi omombe'u ramo aendu va'e kue gui. Ymã ramo, Nhanderu Eté, oguereko raka'e mokõi guajy kuery: Takuá ha'e Ka'á. Kunhangue porã gue je oguereko. Ha'e guajy kuery ombojere guajy kuery vyma: ombojere takuá vyma – aỹ okeporu ojejapo aguã varaí, moã, ha'e opa mba'e rei embiapó kuaa va'e kuery ojapo Takuá gui, Ka'á ma juruá kuery oenõi "erva mate" he'i ha'e "gaúcho" he'i va'e kuery ma "chimarrão". Ka'á ma yvyra'i imbaraete va'e. Guarani kuery pe ramo omoexakã opa mba'e regua, ha'e ogueru mbaraete, moexakã, mongueraá, opa mba'e mongueraá rupi gua.

Ha'e va'e xevy omombe'u jave ma, aendu xepy'a re anhentegua, ko nhemboayvu kunhangue oguereko va'e Takuá ha'e Ka'a reve. Ha'e py ma aikuaa pota ve ju nhemboayvu kuaa regua re, ko mba'e kuaa regua re ha'e ko arandu rupa nhemonguetá regua re. Jepe ma ha'e va'e ma nonhomboayvui ko nhembo'eaty rupi gua reve, ombopara tema okuapyá re rive ikuaai va'e ha'e ko, ndoexai ko mbegue rupi ha'e etá ikuaai ko mba'e kuaa'i nhamboaxá eravyá re.

Ma'enduá regua ma amõi avi xeakã re. Davi Kopenawa I, yjayvu mavy aipo he'i, juruá kuery ma omboraxa xea ramingua nda'evei, exarai ndaexarai aguã ombopara rã okuapy. Va'e ri ko nhande kuery ikuaai gueko py va'e kuery ma nombo para ndokuapyi ima'endu'á aguã.

Txeru ma Maxakali. Maxakali kuery ma imbaraete opa mba'e rupi, ha'e mbovy rei mymbá mborai pa omõi porã ha'e kuery, yãmiy kuery ka'aguy re ikuaai va'e kuery. Oguereko 35 kavy'i mborai. Aỹ ma, Nhe'ery e ha'e Ka'aguy Mirim, Minas py, oito ha'e dez rupi eiru'i kuery ikuaai. Va'e ri kuringue oikuaa trinta mborai kavy kuery mba'e, ndoexai va'e ri. Ko ma'endu'a ymã guare regua re, ha'e va'e omombaraete eravyá ma, nhamombe'u aguã jepe axy. Ha'e vyma, xee aikuaa pota ma'endu'á regua re, ko ka'aguy regua kuery reve nhemboayvuá re, ha'e ra'u re guive aikuaa pota, xee py aiko mbo'ea.

Xee anhembo'e karamboae filosofia ha'e rire ma, nhembo'eaty oipe'a xereko'a py - aiko aikovy'a py, teko'a Rio Silveira, ko Nhe'ery mbyte py teko'a iny va'e, Boracéia, São Paulo regua Litoral Norte katy - xee xeayvu ra'u regua re. Ko nhembo'ea ojapo okuapy va'e kue ma, ko teko'a rupi ri jipoi va'e kue ma, kyingue'i oexa ra'uaty jepe ombogue pa. Ko nhembo'eaty ty py oike ha'e oguaẽ aguã, okaru aguã guive omboja'o pa rã - ha'e va'e kyingue'i reko ojoko pa rã oiny. Ha'e va'e re ma jaikuaa pota rã nhande kuery, ko kyingue regua: mba'e tu nhembo'eaty ogueru ta nhanderekó myi pe? Ore kuery reko'a rupi jipoi va'e kue nhembo'ea, tuja kue'i oeja aty, akanhy va'e kuery renda - nda'ipoi nhemboty ha'e peteĩ nhembo'e ha'e arandu rupi rive. Ha'e va'e ma aexa ramo ko eta va'e kuery ogueraa xe ore reko'a ore kuaai rokuapy'a rupi.

Ko nhande kuaai va'e kuery nhande mba'eaxy pa jakuapy, aexa ramo. Nhande mba'exay ko nhande py'a mboriai re. Ko yvyra' axó pa va'e rami rive: ko ipy rupi jipoi mba'eve. Oka rupi rive yvyra', ipy rupi jipoi mba'eve. Aexa ramo eta ikuaai ipy'a renda py rupi yru kue pra va'e. Mba'e ko, yma guive ko peteĩ Nhanderu regua rive ijayvu, peteĩ tembi'u regua rive ijayvu, peteĩ arandu re rive ijayvu, peteĩ rami rive nhandeapó nhaã, nhandereko jejora re ae jepe nhanderexarai a guã, kova'e nhemboayvu kuaa regua ma nhanemõi amboae endá py, ko amboae rupi ju ko opa mba'e ikuaai va'e reve nhanemboeko eravy.

Mba'ere nda'vy avá kuery onhemovãe ko amboae ko opa mba'e ikuaai va'e kuery gui? Mba'e re tu ko mba'e kuaa pota re onhembo'e va'e kuery oporandu: jaje'oi ta pa kova'e yvy gui? Mbyá kuery yma guive ikuaai: ojapo jevy jevy mba'e kuaa pota. Ojapo kó ha'e kue katy ojevy aguã, omomba aguã rupi guaribe ndojapoi, oguerojevy ju ha'e kue rami, ojapo aguã ayvu nhembojaity kuaa regua. Ndoropytu'u mo'ãi. Ha'e vyma xeayvu nhembo'ea regua re, aikuaa ramo, ko Yvy Rupa, ko Fabio (Scarano) ijayvu ague, nhembo'ea rupi rã nhamboaxá. Ko juruá kuery reko rupi he'ỹ va'e rã ta'vy, ha'e ko nhembo'ea omoa mba'e'i oendu oiny va'e py.

Guarani kuery ma ijayvu Tekó Porã he'i. Xee amõi ko nhembo'eaty ko Tekó Porã reve nhomboayvu aguã re, ha'e va'e ma ko nhanderekoa rupi iporã va'e jajapoá regua. Mba'eixa avi je jaiko porã ta ko yy

omanõ mba okuapyá rupi, he'i Ailton, ko yvyã ho'u pa ague rupi? Jai-
kuaa pota – ha'e jajapo amboae tekó j – ha'e va'e axy. Nhandereko
jarova aguã axy, nhande pire rekoviá ramingua avi, nhande mbaraete
vy rã ha'e va'e jajapo. Ko imemby ramõ va'e rami avi, omokambú ramo
va'e rami. Ikã re axy, ha'e juu oikutu va'e rami. Amongue ndoguero
po'akai: axy raxa rima". Nomokambui ju memby'i.

Tekó rova ma ha'e va'e axyá rami: axy mbaraete rã re. Reikuaa py
memby remokambú ramo ha'e ta, exãi aguã. Nhandereko jarova ma
nhande rape jajapo pyau ju aguã. Axy ranhe jypy re, rire ma ko tekó
porã ndevy pe ae rejapo eravyá ju ojekuaa.

Etá aexa Ka'a Guy Ovy re ijayvu ramo. Belo Monte ojapo ta
jave, etá rã "Belo Monte Nã" he'i okuapy. Etá rã ikuaai okuapy, va'e
ri ijayvu vaipa rive te. Ha'e rami ete jaiko va'e ri jaiporu jaikovy
Ka'aguy Ovy gui oguemõe va'e kue ae ju ramo nda'evei ju xevy.

Ko nhandereko jarova regua, axyá regua re, ha'e vyma ko nhemõi
porã ju aguã regua re nhandembaraete aguã re xeayvu vy, porami
xeayvu. – xeayvu vy, joupive rupi ha'e – ko ayvu porã japo aguã –
nhande arandu rupa re jareko va'e nhamonhendu aguã, xara'u ague
– ayvu japo va'e kuaa aguã, nhande pyambú ko yvy re. Ko mb'aeixa pa
nhandeayvu ha'e jaguata eravyá jaa porã aguã re ma jaikuaa pota
rã, nhandereve ae jareko rã ha'e va'e, nhandera'y kuery reve ha'e opa
mba'e ikuaai va'e reve.

Ko avakue nhemokõõ, mborayvuiá, ha'e kó mba'e ja jaiko taá regua
onapo va'e kue: avakué, kyingue, tekó e kuaa pota tema... Avakue!
Avy jaijá? Akuti? Tay? Kavy? Samaúma? Ha'e ka'aguy regua kuery?
Nhandereve jogueroayvu aguã nanhaenõi – ha'e aikuaa ramo ndoui
rã ha'e kuery. Mba'e jave ha'e kuery reve nhamomboayvu ta? Guairaká
kuery nda'vy, mba'eixa onhevangá okuapy yy rembe re gua'y kue'i ry
reve ko yy ik'y'a pa rei va'epy rive? Ha'e va'e rima xe'a randu rupa re
areko are ma, ha'e ambo'e erekovy va'e kuery reve xeayvu nha'ã.

Ko nhamdereko ombokyá va'e ma, ko mymba ha'e yvyrá kuery
joguerekoá'i, ko nhambovaipa. Ko ava kuery, ha'e kuery ikuaai okuapyá
ombovaipa. Mba'eixa pa ha'e va'e nhambovyvy eravya aguã ma ha'e javi
jaiko va'e jaikuaa pota rã. Nhambopara vaipa rive te ramo nda'evei.
Jajapo ramo ha'eve.

Ko ojapxaká ha'e ko mitã rexaá kuery reve xeayvu ramo, ka'aguy re nhe'e kuery ikuaai va'e kuery ipoxy. Ha'e juruá kuery nhembo'e rupi gua nhomboayvu ha'e kuery reve? Ombopra vaipa rive te ramo pa ha'eve? Oendu, ha'e oexa, ha'e jogueroayvu ramo ha'eve taá regua pa oikuaa?

Jypy re ma, ko eta tekó oje'a pa jave ma, América py, ymã ramo, peteĩ tekó rupi gua ogueru ma, juruá kuery. Ha'e py ma, embiapó kuaa va'e kuery - Ailton ma amboete, Papá, Ibã, Davi Kopenawa ha'e xeramõi Dua Busã - gueko re imbaraete ha'e ombo'e eravy gueko regua, okapo okuapy nhemboayvu kuaa regua. Kova'e ramingua nhemboaty xembovy'a vaipa. Apoexa vy, kova'e jepy'a py perekoá, ayvu rupi pemboaxa aguã joupe upe, mba'e mbovy'i reve nhandeayvu ramo nda'evei avi.

Ko Yvy Rupa nhamongueraa ju aguã ma nhande rã nhamõi nhande arandu rupa re, ha'e gui ma kyingue pe ju nhamboaxa eravy aguã. Ko juruá mba'e rei rei ma nhanemokõ eravy, Jaeja rei ramo pa? Mba'ere tu mombyry ikuaai va'e kuery reve nhandeayvu xe raxa ha'e nhandevvy re ikuaai va'e pe ma mba'e xara'u ague jepe ndajaikuaa potai? Pendere ajeroviá ra'u re jaikuaa pota vy nhandereko jarová aguã re.

Yvy ma nhandegui imbaraete ve, nhandexy marã he'ỹ. Ka'a guy ma nhanderu, ompa mba'e yvyra'i ikuaai ha'e py - jaexa ha'e jaexa he'ỹ va'e. Nhande ma kyingue'i, ha'ỹi gue ramingua'i rive, ko mbovy arandu pa ikuai ko ka'guy re va'e rovai rupi.

Ha'e va'e areko va'e aru pende'vy amone'u aguã ha'e peteĩ yyaxaá py memẽ nhande kuaai. Joakaty memẽ jaraa eravy ramo ha'eve ta. Jaguata eravy rã mbegue, ha'evea katy. Jakuata eravy ko mboeteá katy, ha'e raka'e ramo, nhembo'eaty omboete ha'e joo rami ogueraa aguã aranduá ikuaai opa rupi va'e.

Guarani kuery ma ijayvu avi arandu he'i va'e. "Sabedoria" he'i va'e ri ha'e rami gua pe he'ỹ. Hoã oendu va'e pe rima ijayvu. Arandu oupity aguã ma xeramõi kuery oeká petyngua oiporu mavvy petỹ reve.

Petỹ ma yvyra' mara he'ỹ. Ko Moã Karai re ijayvuá rami kuee gua py, joo rami he'ỹ he'ỹ oenõi, nixi pae he'i Huni Kuin, amboae kue guive... Petỹ pe ma corró he'i maxakali kuery.

Pet̃y ma arandu katy ndereraá. Va'e ri ko eta va'e kuery, ko mba'emo oipota raxa gui mba'eaxy rã rami ojapo. Cigarro ryru re ipara va'e "kova'e ndejuka ta"... Nhaneramõi kuery pe ma mongueraá. Ha'e ka'uaty pu, mba'e jogua aty py ma nhandejuká va'e rami. Ha'e va'e regua ma Pet̃y nomboete vy ojapo. Mba'ere Pet̃y gui okyje pai merami? Mba'e re tu nhanemo.mba'eaxy ta? Aexa kuaa nhaneramõi Guarani 110 anos va'e, oporai va'e, ojapyxaká va'e, Pet̃y oiporu kuaa ramo aexa

Ha'e va'e ma omõi nhande arandu rupa re: mba'e nhande kuery jareko mara he'ỹ kuery reve? Yy reve? Pet̃y reve? Ha'e javi ikuaai va'e kuery reve? Ha'e va'e aeja pende vy pe.

Aguyjevete!

Aximin corem quaestibus nia estis reperi con nostrum atem quo tem ipitiumqui alitinulpa arum ide sint officiiis rector? Ecte vid quunt eos apit quibus mo consequiam, cus molupta estiusant aut eum aut labor maio earci tem est, et dolores tiostoria aliame dolluptatur rem que nate volupti rem eventibus, quisto voluptiene dolut mo magnihit endi opta dempori volorreratis sapeliati occusdae nostia dem faccupitate nonsed qui id quia verit ad mossi offic tem eius si bero tem es re maionse ipsum quiant.

AYVU MBOAXÁ GUARANI PY
LEONARDO EDILENO WERA TUPA MACENA

Leonardo Edileno Wera Tupa Macena ma Guarani Mbya, tekoá Ribeirão Silveira. Ha'e mboaxá juruá ayvu guarani py ha'e consultor Unesco ha'e tavá Ilha Museu py mba'a xauká regua re kuaa potá. Onhembo'e Licenciatura Intercultural Campus Baixada Santista py.

Kuatia para Ka'aguy Regua re omba'eapo va'e ma Ka'aguy Regua pygua kuery pavẽ ojapo va'e kue.

Peikuaa xeve ramo ma peike selvagemciclo.com.br py.

Ha'e javi mba'eapo ojejapo va'e kue ha'e Ka'aguy Regua/Selvagem ojapo ojeporu va'e rã va'e kue ma onhemboaxa rive, ndipoi hepy. Amongue omboaxa'i xe ramob guarã romombe'u Escolas Vivas omombaraete ve aguã, ko kyá 5 endá py oĩ va'e, ko mbya kuery rekó re oikuaa potaá.

Eikuaa ve apy: selvagemciclo.com.br/colabore

Kuatia para KA'AGUY REGUA,
publicação digital
Dantes Editora
Biosfera mba'e, 2020 py guare
Ayvú mboaxá Guarani py, 2024

